

kortemark
op jouw ritme

**De Natte
Broekenroute**

5,2 km

Download gratis de app van "De Natte Broekenroute" of "De Natte Broekenroute kids" via Google Playstore of de App Store.

AFBEELDINGEN

Publicatie "De Broeken van de IJzer- en Handzamevallei," Arnout Zwaenepoel en Floris Verhaeghe, 2011 en MADOC

MET DANK AAN

Luc Nouwyck

Werken wordt steeds leuker!

De Natte Broekenroute is een cultuurhistorische route die je dwars door het dorp van Werken en de vallei van de Handzamevaart leidt. Winter en zomer geniet je onderweg van adembenemende vergezichten, pittoreske hoekjes en de verbluffende schoonheid van een weids cultuurlandschap met een eeuwenoude geschiedenis en een buitengewone waarde voor vaak zeldzame dieren en planten.

DUURZAME LEVENSADER

Ooit was de Handzamevaart een belangrijke verkeersader die de regio ontsloot en economische welvaart bracht. Vandaag vormt de gekanaliseerde rivier een levensader die de Broeken van Werken voedt. Langzaam maar zeker herstelt de vallei haar wonden die ongezuiverd afvalwater, intensieve landbouw, overbemesting en ondoordacht waterbeheer de natuur hier hebben toegebracht. Er zit weer leven in de Broeken én de rivier.

Werken wenst je een weergalozе wandeltocht!

 5,2 km

De Natte Broeken- route

- 1 Abdij Hemelsdale
- 2 Kruisstraatmolen
- 3 Steenstraat
- 4 Ijzertoren(zicht)
- 5 Schippershuisje
- 6 Ter Gote
- 7 Hooiverpachting
- 8 Motte
- 9 Pompgemaal
- 10 Spoorlijn 73
- 11 Barisdambrug
- 12 Barisdamhoeve
- 13 Sint-Martinuskerk

Hemelsdale

1

VAN BLOEIENDE ABDIJ TOT SMEULENDE PUINHOOP

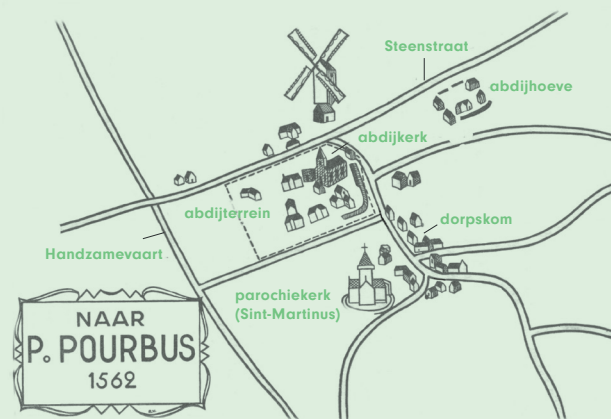
Hier bevinden zich tot in 1578 de gebouwen van de vrouwenabdij Hemelsdale. Dan maken benden geuzen uit het zuiden het ruim 8 hectare grote kloosterterrein met de grond gelijk.

“Twee dagen waren genoegzaam om deze heilige schuilplaats tot een rookende aschhoop te brengen”, schrijft een kanunnik later. De zusters vluchten naar Brugge en de abdij wordt nooit heropgebouwd. Het puin doet dienst als bouw materiaal voor de omwonenden.

In 1564 schildert Pieter Pourbus dit veelluik voor de abdij van Hemelsdale.

Werken in 1562. Gebaseerd op de grote kaart van het Brugse Vrije van Pieter Pourbus met de enige gekende afbeelding van de abdij.

VAN RIJKE KLAREN TOT CISTERCIËNZERS

Hemelsdale wordt eind 1237 gesticht in Esen, een deelgemeente van Diksmuide. In 1270 trekken de cisterciënzerzusters naar Zillebeke om amper een kwarteeuw later in Werken te belanden. Ze nemen hun intrek in een voormalig klooster van de Rijke Klaren dat gravin Isabella van Luxemburg in 1287 opricht. Via schenkingen verwerft Hemelsdale in de wijde omgeving heel wat eigendommen. Maar de abdij overleeft de godsdienstoorlogen van de 16de eeuw niet. Opgravingen leveren niet veel meer dan wat aardewerk, spijnschijven, vloertegels en skeletten van twee zusters op.

2

Kruisstaartmolen

VAN TORHOUT NAAR WERKEN

In Kortemark staan ooit 27 molens. Vandaag zijn het er nog vier. Eén daarvan is de Kruisstraatmolen. De molen die je nu ziet is echter niet de oorspronkelijke graanmolen van 1876. Eind 1918, tijdens het eindoffensief van de Eerste Wereldoorlog, wordt die immers vernietigd. Ze vervangen hem door de Sneppemolen, een omgewaaide 18de eeuwse staakmolen uit Torhout. Windmolens staan zelden in een dorpskern. Toch vangt de Kruisstraatmolen voldoende wind om graan te malen. De molen blijft draaien tot in 1975.

De Kruisstraatmolen is een staakmolen. De constructie rust op en draait rond één enkele houten paal. De gemeente koopt de molen in 1988 en laat hem restaureren. Begin 2012, na een nieuwe restauratie, blijken sommige onderdelen door keverlarven te zijn aangetast. Verschillende onderhouds en restauratiefasen volgen elkaar op.

De molen kan elke 2de zondag vanaf april tot en met september gratis worden bezocht tussen 14u en 18u.

Steenstraat

ALLE WEGEN LEIDEN NAAR ROME

De Steenstraat is één van de oudste wegen van Vlaanderen. In de Romeinse tijd loopt de heerweg, die Cassel (Frankrijk) met Aardenburg (Nederland) verbindt, hier nog langs de kustlijn. In de schorren en slikken grazen schapen. Waar een heerweg een andere belangrijke baan of waterweg kruist, ontstaat vaak een woongemeenschap. Werken dankt zijn bestaan in hoge mate aan de Steenstraat en de Handzamevaart, toen nog een kleine rivier.

OPGEPOT EN VERSTOPT

Hier vlakbij, langs de Colvebeek, vinden kinderen in 1898 een aardewerken pot uit de Romeinse tijd. Hij bevat 102 munten, waarvan de jongste in het jaar 266 is geslagen. Het einde van de 3de eeuw is een woelige periode. Germaanse stammen vallen plunderend binnen. Romeinse legereenheden slaan aan het muiten en roepen hun generaals tot tegen keizer uit. Bovendien wordt de kustvlakte door overstromingen geteisterd. Blijkbaar vindt iemand het veiliger om zijn geld in de bodem van Werken te verstopten. Maar het blijft een raadsel waarom de schat nooit is opgehaald.

De Steenstraat op de Ferrariskaart (1771-78).

3

Ijzertoren

LAND VAN KWARTELS EN PLAAGGEESTEN

Negen meter boven zeeniveau, op de grens tussen de zandleemstreek en de polders, kijk je uit over de vallei van de IJzer en de Handzamevaart. In de verte zie je de kerk van Esen en de 84 meter hoge IJzertoren. Dit vredesmonument herinnert aan de waanzin van de Eerste Wereldoorlog. Rechts ervan de toren van de St. Niklaaskerk van Diksmuide. Links, op een heuvelkam die de Handzamevallei begrenst, de kerk van Klerken en de molenromp.

KIJK UIT VOOR DE RUGGEVINTJES!

Met heel veel geluk hoor je hier de opvallende territoriumroep van een wilde kwartelhaan. Kwartels zijn de enige hoenderachtige trekvogels. Ze overwinteren in Afrika en komen broeden in rustige, natte biotopen. De kwarteleitjes die vandaag in elke supermarkt te koop zijn, zijn afkomstig van speciaal voor de leg gekweekte exemplaren. Blijf keurig op het pad, want de maïs en korenvelden krioelen hier van de roggeventjes of, in het lokale dialect, 'ruggevintjes'. Deze plaaggeesten hebben het vooral op kinderen gemunt. Kwatongen beweren dat ze een verzinsel zijn om deugneten uit de graanvelden te houden. Wie zal het zeggen?

Schippershuisje

EENZAAM HUISJE MET BOOMGAARD ERBIJ

Het is niet van peperkoek, maar lijkt niettemin uit een sprookje te zijn weggelopen. Terug op de Steenstraat springt het pittoreske schippershuisje uit 1899 meteen in het oog. Het biedt onderdak aan schippers die op de Handzamevaart varen en in shifts werken. Hun platboten worden door paarden of mensen getrokken. Zit de wind goed, dan hijsen ze het zeil. De laatste schipper die hier woont is Servaes Verscheure. Hij brengt bakstenen van Nieuwpoort naar Werken en houdt de scheepvaart pas na de Tweede Wereldoorlog voor bekeken.

5

Schaapherders in de Handzamevallei.

SCHAAPJES OP HET DROGE

in de weide rond het schippershuisje grazen schapen. Tot diep in de middeleeuwen zijn deze dieren een bron van welvaart. Ze begrazen het land dat met schamele dijken beetje bij beetje op de zee wordt gewonnen. Ze leveren vlees en wol voor de lakennijverheid. Later worden ze ingezet om dijken, akkers, vlasgaarden en kasteeltuinen onkruidvrij te houden. De komst van chemische onkruidverdelgers geeft de herders van de Ijzer- en de Handzamevallei de doodsteek.

6

Ter Gote

BEHOUDEN VAART

Op dit kruispunt van de Steenstraat en de Handzamevaart bevindt zich vanaf de late middeleeuwen de landing Ter Gote. Hier lossen en laden ze de platbodems die via Diksmuide tussen Werken en Nieuwpoort varen. De landing doet tot diep in de 19de eeuw dienst en draagt in hoge mate bij tot de economische ontwikkeling van Werken. Vandaag mondt hier ook de gekanaliseerde Zarrenbeek in de Handzamevaart uit. Van de vroegere loskade valt niets meer te bespeuren.

Ter Gote. Van de oude loskade is geen spoor meer te bekennen.

MAAK RECHT WAT KROM IS

De Handzamevaart is 28,6 km lang. We weten niet precies wanneer dit deel van de rivier, die hier vroeger door de vallei kronkelt, wordt rechtgetrokken. Het gebeurt in elk geval onder impuls van de opeenvolgende graven van Vlaanderen. De eerste kanalisatie dateert misschien al van de 13de eeuw. De tweede, die vermoedelijk in de 15de eeuw start, levert het huidige traject op. De kanalisatie bevordert niet alleen de scheepvaart, maar ook de afwatering van de vallei en de landwinning. Bovendien zorgt het volledig met de hand uitgraven van het kanaal jarenlang voor werk in de streek.

Schipperskinderen in een trekzeel, omstreeks 1925.

Hooiverpachting

7

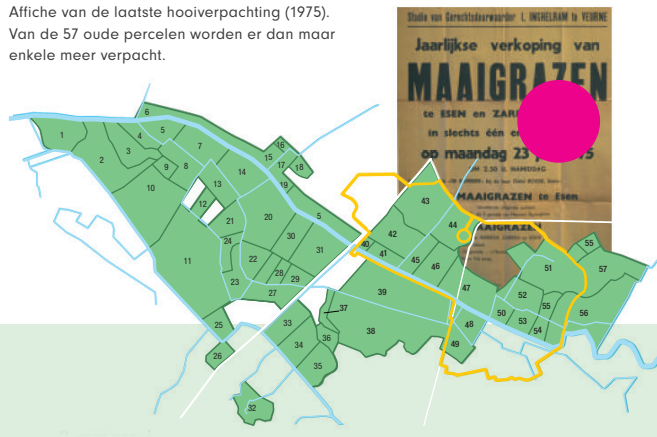
DE BROEKEN VAN WERKEN EN ZARREN

Aan de overkant van de vaart, minder dan zeven meter boven zeeniveau, liggen de Broeken van Werken en Zarren. Vooral in de winter staan ze soms wekenlang blank. Tot diep in de 20ste eeuw zijn de meeste percelen eigendom van rijke heren, kloosters en O.C.M.W. Ze worden jaarlijks bij opbod verpacht aan boeren die ze één keer hooien na half juni en er dan koeien laten grazen. Kunstmest en herbiciden verhogen de opbrengst, maar verschromen de biodiversiteit. De laatste hooiverpachting vindt plaats in 1975. Vandaag zijn de percelen eigendom van landbouwers, het Agentschap voor Natuur en Bos en de Vlaamse Gemeenschap.

PARADIJS VOOR WEIDE- EN WATERVOGELS

Natuurherstel kost tijd. Het duurt wellicht nog jaren voor de otter terugkeert. Maar vogels krijg je hier altijd wel te zien en te horen. Veel hangt af van het seizoen én het waterpeil. Als de Broeken blank staan, duiken 's winters kemphanen, kievitten, tureluurs en watersnippen op. Anders zie en hoor je wellicht alleen wat eenden, kievieten en wulpen, je kan er zelfs wilde zwanen spotten. Tijdens de trek is het hier vaak erg druk. Dan passeren zowat alle Europese steltlopers de revue, met o.a. de grutto als topattractie.

Affiche van de laatste hooiverpachting (1975). Van de 57 oude percelen worden er dan maar enkele meer verpacht.

NAMEN VAN DE HOOIPERCELEN

1 De Haesemaet	21 Ynghelgeerdyck	41 De Gemeene Wee
2 De 26 Ghemete	22 't Groot Peytstick	42 Leen en hofstede van Wel
3 De Elf Ghemete	23 Den Hooghen Beunt	43 't Cloosterstick
4 Den Doornhut	24 Den Agtergale	44 Hogen Andjoen
5 Leen van Peene	25 Den Dullaert	45 De Quae Vier Ghemete
6 Cappynghe	26 De Kalkoven	46 De Acht Ghemete
7 Den Drounkaerd	27 Geen naam bekend	47 Geen naam bekend
8 De Hooghe Ses Ghemete	28 't Kleen Peytstick	48 Springers Bedelft
9 De Hooghe Ses Ghemete	29 De Quae Vier Ghemete	49 Mesputweede
10 De Wervenhutjes	30 Den Hogen Brom	50 Landt Delf
11 De Twaelf Ghemete	31 Geen naam bekend	51 Hofstede en lenen Terneel
13 De Boentjes Sticken	32 Het Hof van Esen	52 Swolbeete
14 De Reytdyck	33 Steenstrate bedelft	53 Grooten Delf
15 Leen Ravenbrouck	34 's Heeren Bedelft	54 Nieuwen Delf
16 De Clynce	35 De Maat	55 Lenen Bertelly
17 Den Praet	36 De Lege Polder en de hoge polder	56 Leenof en lenen Barisdamme
18 Den Hert	37 De Kromme Omloop	57 De Acht Ghemete
19 Den Dullaert	38 De 32 Ghemete	
20 Den Brommaert	39 De Achttien Ghemete	
	40 Brouwerij Moke	

Motte

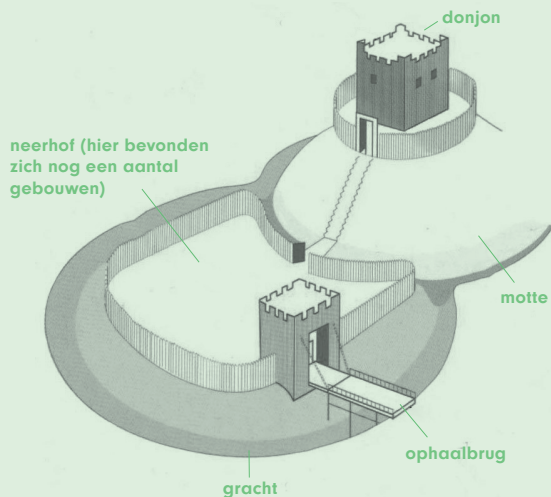

DE HOGE ANDJOEN

In de vroege middeleeuwen omsluit een 8vormige gracht hier twee wooneilanden. Vanaf de 11de eeuw vormen de graven van Vlaanderen één ervan om tot een motte: een heuvel die liefst negen keer wordt opgehoogd. Er staat een versterkte toren of donjon op. In de volksmond heet de motte al eeuwenlang de Hoge Andjoen. In het plaatselijke dialect is een andjoen een ui, waarbij we de verschillende bodemlagen als de schillen van een ui kunnen beschouwen. Op het lager gelegen eiland of neerhof staan een woonhuis, schuren, stallen en een kapel. Hier komt later de SintMartinuskerk.

VAN DE NIEUWE STEENTIJD TOT HEDEN

Tussen 1983 en 1993 wordt de site systematisch opgegraven en onderzocht. De ui wordt gepeld. Daardoor weten we nu dat hier al duizenden jaren voor onze tijdrekening mensen wonen of toch regelmatig verblijven. Anders dan het Gravensteen in Gent en verschillende andere motten in de regio, wordt de motte van Werken nooit tot een echte burcht of kasteel uitgebouwd. Het mag een wonder heten dat de Hoge Andjoen min of meer in zijn oorspronkelijke vorm is bewaard.

Pompgemaal

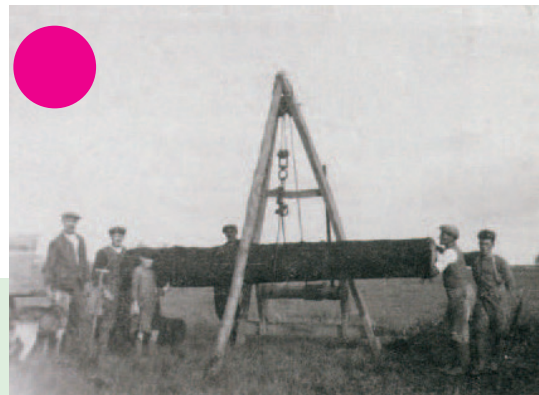
POMPEN OF VERZUIPEN?

Om de ontwatering van de Handzamevallei te bevorderen, bouwen ze begin de jaren 1960 twee pompgemalen: één in Esen en één in Werken. Dertig jaar later worden ze gemoderniseerd. Het gemaal van Werken ontwatert zowat 410 hectare. Het is uitgerust met twee pompen die elk een halve kubieke meter water per seconde kunnen verwerken. Ze slaan aan zodra het peil van de Broeken te hoog is. Dankzij de twee gemalen is het risico op schade door overstromingen sterk afgenomen. De Broeken zijn nu meestal minder drassig dan voorheen.

9

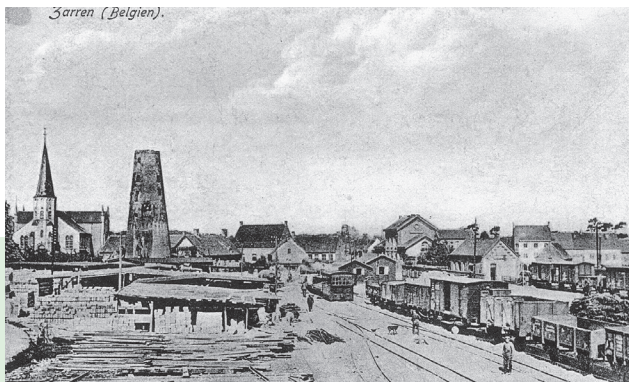
Het pompgemaal beperkt het risico op wateroverlast.

Het veen bevat restanten van een prehistorisch woud.

DROGER, LAGER!

Bij graafwerken stuiten ze hier vaak op boomstammen. Onder de vruchtbare toplaag ligt immers een metersdikke veenlaag (= daring) vol resten van een bos dat de zee na de jongste ijstijd overspoelt. Als een gigantische spons houdt het veen water vast. Door het pompgemaal wordt de laag niettemin droger en zakt in. De betonweg ernaast ligt op sommige plaatsen al dertig centimeter lager dan bij de aanleg ervan rond 1950. De brug waar je straks over wandelt, staat op peilers die dwars door de veenlaag zijn geheid. Daardoor zakt de brug niet mee.

Spoorlijn 73

10

ER WAS EENS EEN STATION

Op 11 mei 1858 wordt de spoorlijn Lichtervelde - Veurne geopend, één van de allereerste spoorwegen van het nog piepjonge België. Spoorlijn 73 van het Belgische spoorwegennet loopt hier evenwijdig met de Handzamevaart en verbindt vandaag Gent met De Panne - Adinkerke. De spoorlijn ontsluit de regio en luidt voor de scheepvaart op de Handzamevaart het begin van het einde in. Tot in 1981 stoppen er treinen in Zarren, ook al is het stationsgebouw uit 1925 al twee jaar eerder gesloopt.

STATIEMOLEN IN BRAND

Het station uit 1858 staat naast de Picqueusmolen, een staakmolen uit 1826 die een kwarteeuw later tot een bakstenen stellingmolen wordt omgebouwd. Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog, op 26 oktober 1914, steken Duitse soldaten die Hoge Statiemolen in brand. Zarren, amper 7 kilometer van het front verwijderd, wordt een eindstation van de bezetter. Het station overleeft de oorlog niet en wordt in 1925 door een nieuw gebouw vervangen. Van de graanen oliemolen valt dan al geen spoor meer te bekennen.

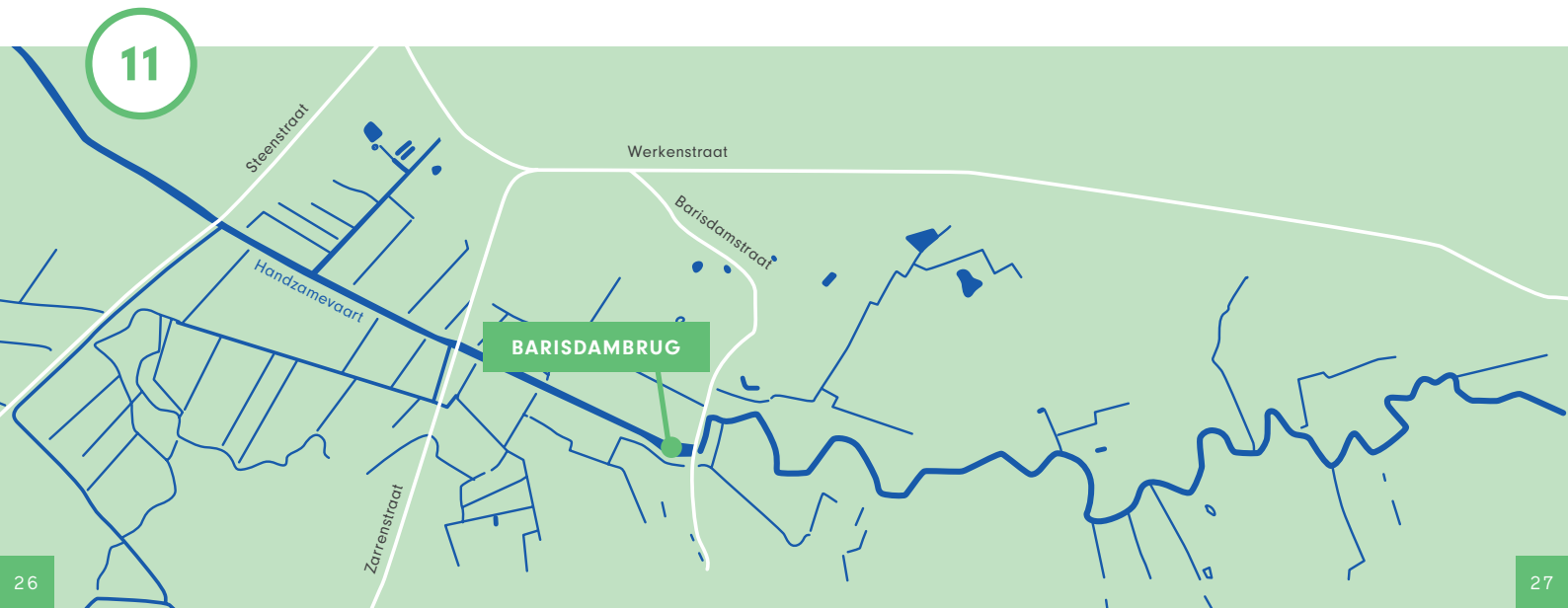
Barisdambrug

HET BEESTJE BIJ ZIJN NAAM

Aan de Barisdambrug verandert de Handzamevaart van uitzicht én naam. Vanaf de bron in Lichtervelde, 37 meter boven de zeespiegel, heet de waterloop achtereenvolgens Drielandbeek, Zwanebeek, Bakvoordebek, Spanjaardbeek en Krekelbeek. Hoewel die laatste naam in talloze bronnen wordt vermeld, gaat het wellicht om een vervorming van Krekebeek. Krekels brengen een groot deel van hun leven in de bodem door. Ze komen dan ook niet voor in gebieden die geregeld overstromen. In de Broeken van de Handzamevallei moet het beestje altijd uiterst zeldzaam zijn geweest. Krekten, daarentegen, waren en zijn er in overvloed.

GAT IN DE MARKT

De brug en de hoeve worden al in 1336 vermeld. Tot begin 19de eeuw bevindt zich hier een havengeul of aarsgat (= een landing met aarde). Wekelijks worden marktschepen naar Diksmuide ingelegd. De baas van herberg Barisdamme, zelf handelaar en voerman, doet gouden zaken. De teloorgang van de scheepvaart betekent echter ook het einde van het etablissement. Nu valt hier vooral de slibvang op. Die remt bij hevige regenval het water van de Kreke(!)beek af, zodat het meegevoerde slib deels bezinkt.

Barisdamhoeve

22

VAN VERSTERKING TOT BOERDERIJ

In de middeleeuwen is het bevaarbare deel van de Handzamevaart een belangrijke verkeersader. Om de handel te beschermen, worden verschillende versterkingen gebouwd. Ze hebben dezelfde vorm als de Hoge Andjoen: een motte met een 8vormige omwalling. Eén van die versterkingen, Baroudsdamme, blijft tot in de 19de eeuw bestaan. Rond 1850 wordt het kasteeltje op de motte afgebroken en vervangen door een bakstenen hoeve. Alleen het opperhof is nu nog omwald. De Barisdamhoeve komt zwaar gehavend uit de Eerste Wereldoorlog, maar wordt in 1921 heropgebouwd.

VAN BAROUD TOT BARIS

De naam van de hoeve verwijst wellicht naar ene Baroud die hier ooit een dam tegen overstromingen opwerpt. Bronnen uit 1333 vermelden in elk geval al de versterking Baroudsdamme. De verbastering tot Baers, Baes, Barsen uiteindelijk Barisdam kan te maken hebben met de nabijgelegen havengeul en de scheepvaart met trekschuiten en platbodems of bijlanders.

Sint-Martinuskerk

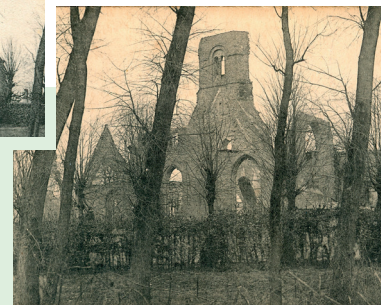
13

ALS EEN FENIKS UIT ZIJN AS

Eén van de opmerkelijke glasramen van de vermaarde glaskunstenaar Michel Martens vertelt de bewogen geschiedenis van de parochie en de Sint-Martinuskerk. Alles begint in de 7de eeuw met een houten kerkje dat de Noormannen verwoestten. De eerste stenen kerk dateert uit de 11de of het begin van de 12de eeuw. Na de vernietiging ervan door de geuzen wordt in 1609 een grotere kerk gebouwd. Die overleeft de Franse revolutie, maar niet de Eerste Wereldoorlog. In 1928 wordt de kerk heropgebouwd en opnieuw ingewijd. Maar het leed is nog niet geleden...

De Sint-Martinuskerk vóór en na WO I.

ALS ZADEN IN 'T ZAND

Op 22 oktober 1941 halen de Duitsers boven Werken een Britse bommenwerper neer. De zeskoppige bemanning van de Vickers Wellington III bestaat uit vier Britten, een Australiër en een NieuwZeelander. Ze overleven de crash niet en worden op het kerkhof bij de Sint-Martinuskerk begraven. Eind juli 1943 droppen de geallieerden totaal onverwacht brandbommen op de dorpskern. Een vergissing? De kerk brandt volledig uit en wordt pas begin de jaren 1950 heropgebouwd.

